

VITA

EGY „NEM POLITIKUS” ÍRÓ POLITIKAI ÍRÁSA A MAGYAR IRODALOMRÓL

Bori Imre

„»Már évek óta figyelem írói és emberi magatartását.« Mindig megdöbbenek az ilyen jóakarató levélsortól. Irodalom helyett az erkölcsi magatartás a fő tantárgyunk. Ősi iskolánk, régi tanrendünk helyett politikusok és népvezérek tantárgyaiból vizsgázunk. Helyettes tanulók vagyunk, idegen iskolában. Az eredeti tanulók rég megszöktek” — írta huszonegy esztendeje Cs. Szabó László a *Magyar csillagban* replikáját. Azóta is állandóan vizsgázik, nemegyszer rossz tanulóként is, és az iskolája is idegenebb, térben, időben egyaránt, túl van az Alpokon, a La Manche-csatornán. „Sziget és Haza volt a tervezett gyűjtőcím, csak baráti tanácsra változtattam meg. De ha az elvetett cím túlságosan lírai volt is, a lényegre célzott. Szigetről nézi a szerző a hazát és irodalmát, amelynek messze szakadt, de nem kívülálló részese” — vezeti be könyvét, amelyet a „Nagy Imre Politikai és Társadalomtudományi Intézet” adott ki Brüsszelben, 1963-ban. Címe: *Ország és irodalom*. Ott ül ebben a könyvében, „politikusok és népvezérek” térdén, és a vizsgáló, íme, vizsgáztat is közben, míg a magát fújja, az otthonmaradotak feje felett suhogtatva pálcáját.

Helyzeti előnye kétségtelen: a „Sziget” páholy is, ahonnan kényelmesen és biztonságosan lehet távcsövezni, mi történik Közép-Európa színpadán, jólesik a sajnálkozás is — ez minden színjátéknak kijár, ha tragédiát hirdet meg a történelem színházigazgatósága —, ám az égiháborúból csak a villámok fénye juthat el hozzá, a beázott tetőn a zápor már nem az ő nyakába csorog. Cs. Szabó László jó előre biztosította magát: nemsokára húsz esztendeje lesz, hogy „bérletet” váltott; inkább nézője, mint szereplője akart lenni a színjátéknak. Most ilyen minőségű tapasztalatait foglalta könyvbe, okulásul a honi csatatér hőseinek, akik a „nemzet és haladás” dilemmáján véreztek el.

A messzeség, mondják, távlatot ad, az emigráció lehetne „kéretlen nyereség” is, ahogyan egy mondatban megírja: „Tágul a látókör más népek gondja-baja által, javul az arányérzék idegen emberek szemérmékével, lecsillapodva, tisztábban látunk erényeket és hibákat”. Mit lehet Európa szemével látni a magyar irodalomból, mi az, amit népek szűrője fennakaszt és meglátni érdemesnek tart, mi minősülhet valóban „európainak” Európában? Az európai utas erre könnyebben felelhet, mint a hazai kémlelő, akinek a szeme előtt a vakondtúrások éppen úgy ott vannak, mint ahogy a délibáb is eljátszhat vele. Iróniája a sorsnak, hogy Cs. Szabó „apai öröksége” úgy látszik, erősebb volt, mint európaisága, s hiába játszik el a gondolattal, mondván, hogy a „cremonai születésű Weöres Sándor friauli bor mellett beszélgetett volna a paviai születésű Cs. Szabóval egy milánói kocsmában a monzai születésű Babits verseiről”, ő is beleragad abba a szellemi és politikai sárba, amelyért a magyar írókat manapság oly hevesen megrója. De neki még mentsége sem lehet, hiszen azt vallja, hogy „idegenben megszabadultunk rövidlátó, mulékony kollektív indulatoktól, nem bántanak sem zsarnok hatóságok, sem fáradhatatlan irigyek, mincsenek védeni való szerzett jogaink, nem kell törődni ingatag rangokért sem nyitott inggel, sem csokornyakkendővel a cenzori asztal túlsó, mérhetetlenül magasabb oldalán”. Csalódunk azonban, ha elhisszük azt, amit a bevezetőben mondott, hiszen szemét elfutja a vér, tolla gúnyt habzik, szava retorikai szárnyakat kap, ha a kommunizmus ellen nyílik alkalma beszélni: „Kommunista hatalomátvételt” emleget, vagy ilyen „indulatmentes” képeket fest: „1945 óta a kommunista pártok külső, szovjetorosz vezérlés alatt semmit sem tudtak gyökeresen megoldani Közép-Európában. Sem a népek belső békéjét magukkal — (az ország egyik fele nem köszön a másiknak) —, sem jószomszédi viszonyukat. Csodát eddig csak a temetőben műveltek. Amely síron évekig gaz, dudva és megvetés burjánzott, varázsütésre most virág és tisztelet nyílik. Jó illatuk van a rehabilitált holtaknak...” (12. oldal). De a november negyedikét ő éppen úgy nagy kezdőbetűvel írja, mint ahogy a magyarországi helyesírási szabályzat, kivételként nagy kezdőbetűvel íratta a nagy honvédő háború nevét. Az indulat tehát nem párologott el a szerzőből, csak egyfelé vág, holott sok jót azokról sem tudna mondani, akik Cs. Szabónak a „páholyt” és a kenyeret biztosították és lehetővé tették, hogy „vágásait” a „BBC magyar közvetítése” sugározza.

Mert ezeket a tényeket is előre kell bocsátani, hogy az olvasó „előre tudja, miféle értékrend iránytűjéhez igazodott a történelemben és irodalomban” Cs. Szabó László, amikor négy tanulmányát megírta ilyen címek alatt: *A magyar vers századai, a koronatanú, Torz magyar irodalomtörténet, Egy ország vérben áll.*

Kezdjük azzal, amelyben legkevésbé mondja a „politikai leckét”, a magyar vers századairól szóló lebilincselő esszéjével. Cs. Szabó legjobb tulajdonságai fogtak össze ebben az írásban: aki mindig „európai utasnak” tartotta magát és egy szellemi Európa virtuális köztársaságában szerette magát otthon érezni, most Európa sarkába szegődhetett irodalmi kalauznak. A jól informált idegenvezető szerepében remekelni tud. Nem Európa és a magyar irodalom érdekli, hanem az európaiak kalauzolására vállalkozik, akik keveset vagy semmit nem tudnak a

magyar irodalomról. Tehát tudásukba, szemléletük ismert vonásaiba kell horgonyoznia a magyar irodalom jelenségeit, íróit, így: „De az eltűnt énekek mégsem süllyedtek el nyomtalanul. Elhaló, földalatti hangjuk kihallatszik az egykorú latin krónikákból. Bizánc és a német-római császárság közé beékelve, Európa egyik felvonulási területén — a másik hadszíntér Franciaország — az uralkodók többször folyamodtak Párisban, Bolognában, Padovában képzett, legesesebb alattvalóik tollához e harciasan dinasztikus, jogvédelmező politikai írásokért. Olyan ez, mintha a középkori francia irodalomra Toulouse, Provence, Troyes, Arras, Páris szabadversenye helyett Szép Fülöp rátérbélyesedett volna jogászaival”. Igen szellemes és találó, amikor a magyar középkori költészetnek, tehát írásos irodalomnak a népköltészetbe szívódása kapcsán a „népdal belső emigrációját” emlegeti, Balassi helyzetét az öreg Ronsardéval világítja meg: „Az egyetlen, aki kortársai közül talán, megérti helyzetét, Ronsard lett volna, ő is csak öregségére, a francia vallásháborúk vérfelhője alatt.” Az „emigráns lelkeség” felhangjait meghallani külön érdeke van: „Szenczi (Molnár Albert) az önkéntes számkivetést választotta, az örökkétartó inséges bolyongást, de magyar nyelvű munkák védelmében; a nyugati világ tudós levegőjére volt szüksége, hogy honfitársainak dolgozzék. Külföldön írni s hazagondolni mindennapos lelki gyakorlat neki”. Közben persze nem állja ki, hogy a külföldi analógiák mellett kortársaira is ne gondoljon: „1794-ben a jakobinus Páristól rettegő Bécs hirtelen lesújt a legjobb elmékre Magyarországon. Századunk azóta kioktatott, hogy mit jelent az ilyenfajta elrettentő per. Keservesen hízelgő az írókra, hogy már akkor is rajtuk kezdtek a példaadást”. Berzsenyi és Kölcsey elütő szellemvilágát például így állítja a külföldi olvasó elé: „Hozzáértő rendelő Berzsenyitől, ha görög szobrász lett volna, Laokoon csoportot kér, Kölcseytől mérlázó nimfát a kútnál.” Az ilyen párhuzamokban s a hangulatos, de mindig frappáns meglátásokban van otthon Cs. Szabó, s olyanok számára is tud ezekben érdekeset mondani, akik nem most találkoznak először a magyar irodalommal. Vörösmarty költészetének ilyen portréját tudja megfesteni egy rövid bekezdésben: „Vörösmarty úgy volt költő, ahogy Hölderlin, Coleridge vagy Blake. A szibillák küldöttje, szabadon közlekedik földi és túlvilági lét között, búvölő hangjával feloldoz az anyag bilincsből, beavat elsüllyedt titkokba, megmerít halálos kéjű sejtelmekben. Sarki fénnel koronázva, trópusi tengerektől ringatva a magyar ember számára Vörösmarty verseiben nyílt ki a végtelenség.”

S amilyen találónak tudjuk azt, amit a polgárosodás nyomán a nemzeti irodalmak kialakulásával „megszentelt belügyként” emleget a „nemzeti” sáncai mögé bújt magyar irodalommal kapcsolatban, olyan viszolyogva lehet olvasni azt, amit a Szózat „itt élned, halnod kell” gondolatáról ír. De tehet-e másként, aki éppen ezt a Vörösmarty „szállóigét” feledte el, s most sem szívesen hallja, hogy szembe kell vele néznie. Hiába emlegeti a „lélek hűségét”, a vád kicsengését nem tudja elhallgattatni, mint ahogy mit sem ér a kérdés időszerűsítésével sem: „...szó szerinti értelme volt, amikor leírta — mondja ezzel kapcsolatban — hiszen kisebbségi érzéssel és a nemzethalál rém-

képével sújtva még csak ébredezett az öntudat a magyar népben. De ma, amikor hazája: helytartóság, kisebbségi területein elnyomott szomszédnépek üldözöttje, szétszórt diaszpóráiban viszont szabadon él, ma már, több, mint egy évszázadnyi tudományos, irodalmi és zenei öntudattal magában, csak jelképes lehet az intellemtér értelmezése: a lélek hűségének szól". A biztos tudású idegenvezető itt egy pillanatra elárulta szorongását, s tudja, hogy amit leírt, csak önámításnak jó, de vigasznak már kevés, igazságnak még kevesebb.

Petőfőről szólva hangja ismét biztos: „ő az egyetlen, akit képzeletem simán beültet egy párisi művészársaságba, Liszt Ferenc zongorájához. Ott ül ni, Georges Sand, az ott Chopin, amaz Delacroix, mellette Balzac, Dumas s mögöttük, kihajtott inggallérban, a magyar költő". S jut Aranynak is pár szép mondat: „Ahogy az öreg Vörösmarty a téboly peremén kitört a nacionalizmusból arra a fennsíkra, ahol Lear király bolyong, minden emberszónál érthetőbb zokogással, a süket, félvak, epebajos Arany is áttört a magára szabott nemzeti klasszicizmuson, az akadémikus eszmény korlátain. Paradox módon ez a paraszt titán az első nagyvárosi költőnk." A századvég epigonizmusát igen szemléletesen „értékkörző belterjes gazdálkodásnak" nevezi, hogy a következő sorban a „keszeg" Reviczkyt idézze meg egy jelzővel, és Arany „majordomusát", Gyulai Pált. A *Nyugat* korát jellemezve, mintha kifáradt volna képzelete, kevesebb a telitalálata, de Kassákról ismét egy hasonlat-remeklést olvashatunk: „... úgy széthányta lapjaiban a tipográfiaiát, mint elvtársai a rendőrroham előtt az utcakövetet". József Attiláról szólva ilyen finom megfigyelésekkel tud elbűvölni: „Költészete átvilágít a dolgokon, de közben feloldozza a fülnek a tiszta röntgenképet: átváltozik tündérmuzsikává. Meghatározás is, bűvölés is a költészete, vízió, amelynek éppen pontossága lenyűgöző, árnyalás, amely lényegbe hatol... Ami játéknak tűnik, valójában angyali okosság, ami lebbenő sóhajnak tetszik, a létet siratja el", Cs. Szabó olyan hangon tud a magyar irodalomról beszélni, amelyet már-már feledni kezdünk, s most szívesen hallunk, de tudjuk, hogy csak így nem lehet szólni a magyar irodalomról, hiszen a csillogás és az eleganciának nincs mindig meg az aranyfedezete, s azt is le kell mérni, jogos-e beugrani a tetszetős hasonlatba, s ámolni szellemessége görögtüzén. Mikor Illyés Gyuláról szólva azt mondja, hogy „az egykori kijelentő forradalmár átváltozott kérdező kozmikus emberré", akkor mutatóvívát bámulhatjuk, de amikor Weöres Sándorral kapcsolatban azt mondja: „Szörnyűség talán, mégis leírom, hogy a forradalom vérbefojtása őt igazolta: 1956. november 4. után beteljesedett a parányi magyar világban Tatavane királynő, a »szűz páva-jérce« éneke tehetetlenségéről, mert eleven tojások helyett csak izzó köveken kotel", akkor fanyalogva látjuk, hogy a mester feledni is tudja a maga tanítását. Az ő politikai „menetrendje" is „késik", nemcsak a magyar irodalomé.

Rokonszenvesebb, amikor politikai hadakozás közben nem futja el szemét a vér. Ilyenkor a mondatai nemcsak szellemesek, de szemléletes a festett kép is. Nagy László és Juhász Ferenc irodalom-politikai megítélése során alkalma nyílik szólni az újabb évek magyar kritikájáról is: „Megítélésük azóta vadul leng a gyermekes csodálat és korlátolt politikai feddés közt. Nem újság ez a kétféle szertelenség, hiszen

pontos bemérések helyett a magyar kritika jóideje homéroszi csataterhez hasonlít. Ahány költő, a régieket is ideértve, annyi ütközet fölötté, hogy a görög vagy a trójai sereg élve-halva kézrekerítse s harci szekerehez kösse". Kitűnő Juhász Ferenc jellemzése: „Istenek nélküli mítoszteremtő kísérlet ez, tele galvanizált ígékkel, mágneses tapadó vagy szédületes iramban osztódó képekkel, körötte forgó kozmikus díszlettel s olyan tenyésztettel a földön, mint valami nekibőszült oxigéntömlőben."

Együttérzéssel figyeltük Cs. Szabó László minden olyan mondatát, amely az irodalomnak egyoldalú szociológizáló, politikai színezetű ki-sajátításáról, átfestéséről szól, irodalompolitikai ravaszkodásokról, amelyek az irodalmi múltnak a napi politikai szükségletek szerinti idő-szerűsítésekor jelentkeznek. A „politikai szolgáltra mozgósított iro-dalomtörténet értékrendszere" valóban sokszor megfélekedezni látszik az irodalomról, az irodalom irodalmi jellegéről, és úgy beszél irodalmi alkotásokról, mintha azok ideológiai deklarációk lennének, normáit nem az esztétika területéről véve. Cs. Szabó Lászlónak páratlan alkalmá lett volna megmutatni a szociológizáló irodalomtörténet kor-látait, a „szűk magyar irodalomtörténet" szűkösségeit, és megírni európai szemléletű irodalomtörténetét. A *magyar vers századai* című tanulmánya után következők azonban arról győznek meg bennünket, hogy Cs. Szabó László sem tudott az oly kártékonynak, torzítónak minősített politikai szempontúság fölé emelkedni, és a „marxistáktól" elvitatt jogokat magának tartva meg, politizál, hadakozik, vitatkozik. *Torz magyar irodalomtörténet* című tanulmánya bevezetőjében olvassuk:

„Tíz év előtt még újmódi Morália-játékhoz hasonlított a magyar irodalomtörténetírás. Megjelent a színen az Egyház, a Feudális Oligar-chia s az elnyomott Tömeg — bocsánat, tömegek, noha ebben a szóban rosszallja a többest a nyelvérzék —, megjelent, mondom, a Tömeg s három felvonáson keresztül: a misztikában, eretnekségben és fegy-veres fölkelésben megvívta antifeudális harcának »egyre fejlettebb formáit«. Engels volt az eredeti Morália szerzője, az ő múlt századi szövegét szabták át esetről esetre. A régi magyar irodalomra is". A szociológizáló irodalomtörténetírás szemléleti mechanizmusának találó karikatúrája ez a bekezdés, és joggal várhatnánk, hogy Cs. Szabó László elkerüli majd a „politikainak" ilyen csapdáit. De mintha ő is tanítványául szegődne az oly kárhóztatott módszernek, hiszen szemlé-letében, ha a nagybetűs fogalmak mások is, a mechanizmus hasonlósá-gáról már nem lehet kétségünk. A magyar irodalom képeskönyve ürügyén készült, *A koronatanú* című írását így kezdi: „Kétfejű szörny lett a magyar emberből. Egyiket hazájában viseli s úgy hívják, hogy Ellenforradalmár, másikat külföldön s a neve: Tanú. Egyik fejével vérszótörvényszékek, másikkal vegyes bizottságok előtt áll, egyiket börtön-re, vesztőhelyre készítik elő, a másik tolmács útján visszakerődzi hőstetteit. 1956 októberében egy ember volt (a kiemelés Cs. Szabóé. B. I.) az Ellenforradalmár s a Tanú". Majd alább: „Az októberi forra-dalomban magyar századok szelleme cselekedett. Hatalmas akarat hasí-tott át perzselő-termékenyítő villámként a vezértelen nép lelkén, költők és katonák szobraihoz: az utcákra vezérelve micisapkás hőseit." Félre-

értés ne essék, nem röpiratszövegéből idéztünk, hanem egy tanulmányból, amely irodalomról akar beszélni. Mert Cs. Szabó László *A magyar irodalom képeskönyve* kapcsán nem irodalomról beszél, hanem arról, hogy ebben a „gyönyörű kötetben tanúnak áll félezer esztendő, hogy moszkovita megtorlók és nyugati jegyzőkönyv vezetőik elé idézze a szabadságharc igazi felbujtóit.”

A Cs. Szabó bírálta mai magyar irodalomtörténetírás az irodalmat az „antifeudális harcok” koronatanújaként tárgyalja, s ezért a szerző joggal marasztalja el beszűkülései miatt ezt a szemléletet, ám ő is „e sokfelé mutató könyvből” most csak azt vizsgálja, „miképpen áll oda szándéktalanul koronatanúnak az új történelmi perben” a magyar irodalom, hogy nem kevesebbet bizonyítson, mint azt, hogy a magyar irodalom története csak azért volt, hogy 1956 októberére eljöhessen. „Annyi történt, hogy a Corvin-közben s a Széna-téren, Magyaróváron, Győrben, Miskolcon, Szegeden és Pécsen egy serdülő nemzedék kihajtott inggel s gyűrött esőkabátban engedelmeskedett az Országos Széchényi Könyvtár polcain sorakozó, olvasatlan könyveknek”. Ezen a szemléleten sem e tanulmányában, sem a Klaniczay—Szauder—Szabolcsi-féle *Kis magyar irodalomtörténetről* vagy a Magyarország történetének képeskönyvéről írt *Egy ország vérben áll* című írásában nem tudott felülkerekedni.

Szemlélete torzító. Kommunizmusellenes szúrásait fogalmazva elfeledkezik tisztázni önmagában is a marxizmus, kommunizmus, dialektika fogalmait. A dialektikát csak gúnyos felhangokkal tudja emlegetni, s az osztályharc fogalmát szeretné kiiktatni a magyar történelemből, s 1919-ről alig van szava. S a „nagyvilágban”, úgy látszik, nem tudott megszabadulni a „rövidlátó, mulékony kollektív indulatoktól” sem. Nacionalizmusában sokszor türelmetlen: s paradox módon esztétikai indokokat cibál elő, amikor a történelmieket csődöt mondtak. A Szent István-i Magyarország „oly tökéletes formájának szétrombolásáról” beszélve, a hajdani s revíziósligás nagygyűlések szókincséből merít: „Országukat Kárpát kebelében a természet isteni szépezzéssel formálta szobrászati remekké, népek vízválasztójának az Alpok s a sztyeppe között. Öt évszázadig birtokolták úgy, ahogy tökéletes formája örökre megkívánta volna”. A nemzetiségek és a szomszédállamokról ejtve szót nem tud e „bűnükéről” megfélemedezni, s a „csehszlovákiai magyarüldözés a negyvenes évek végén... s 1957 óta Romániában” éppen úgy belekerült szövegébe, mint a gúnyos megjegyzése a „szocialista hazafiságot egyensúlyozó önbírálat a nemzetiségekkel szemben.” Hogy sérelem ne essék a szomszéd népek érzékenységén... megcenzúrázva adják ki Kosztolányi, Babits, Juhász Gyula verseit. Tekintettel az érzékenységre, újabban a rég bevett nemzetiségi neveket is helyesbítik... »Jellacsics«(!) két hacsekkel vonul a magyarok ellen” — toldja meg gondolatát gúnyos fintorral, s rosszmájúan gúnyolódik: „De ha már ennyire kényesek a szomszéd népek írásmódjára még magyar földön is...”

„Keserűségében a kiszakadt magyar nem tehet mást, mint reménykedni próbál, halálán túl, olyan időben, amikor az emberi gyorsulással párhuzamosan zsugorodó földgömbön elsorvadnak a szomszédnépek indulatai a »fél nemzetecskék számára készült szégyenkalodában«...”

Persze a magyar nép indulatainak sorvadását is emlegetnie kellett volna itt, mert Ady azokra is gondolt, s nem a „reményen” múlik a dolog, hanem azon, hogy a történelmi erők, amelyek egykor egymásnak ugratták a népeket, most kibékítésükön dolgoznak-e, s az a kérdés: a népek odatartják-e vállukat, támogatni ezt a munkát. Sajnos Cs. Szabó László is el-elfeledkezik arról az igazságról, amit ő maga fogalmazott meg éppen a nemzetiségi kérdés kapcsán, amikor a mai magyar történetírás „kapkodó, zavaros, öngyalázó” modoráról nyilatkozik ebben a kérdésben: „Ballépés, bűn és hitszegés történt éppen elég mind a két oldalon. Ahogy megvolt a jóakarát is.” S erre a „kétoldali szemléletre”, „jóakaratra” neki is szüksége lenne.

Helyeslő gondolatokat és ellenvetéseket egyaránt kiváltó könyv Cs. Szabó Lászlóé. Indulatai legnagyobb részével nem is értve egyet, megállapodhatunk annál a gondolatánál, amelyet könyve legértékesebb sajátjának tartunk, s ez a magyar irodalom egy különös jellegzetességének a felismerése. A magyar irodalomban „író és olvasó úgy tesz, *mintha* (a kiemelés Cs. Szabóé. B. I.) az irodalom végül a semmiből új, jobb világot alkothat”, s: a „felnőtt népeknek nem az irodalomban van az országuk, hanem a valóságban. Lejárt a nemzeti messiások kora”. Szempontok ezek, amelyeket egy „nem belterjes” magyar irodalom-történet nem felejtethet ki nézetei sarkalatos tételei közül.